

Yayın Geliş Tarihi: 16.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 02.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.811258

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1679-1700

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DELHİ TÜRK SULTANLIĞINDA BİR DERVİŞ: SEYDİ MÜVELLEH VE FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Bilal KOÇ*

Öz

Bu çalışmada orta çağ tarihinin belirleyici esaslarından ve yönlerinden birisi olan -din- tasavvuf, tarikat, dergâh, derviş, mürit, mezhep, inanç akideleri, yaşam biçimi ve sair özellikleri açısından konu edinilmiştir. Bu itibarla Delhi Türk Sultanlığı'nda -Halaçlar döneminde- vukua gelen Seydî Müvelleh'in merkezinde yer aldığı gelişmeler çerçevesinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. 13. yüzyılda Müvelleh dervişlerin Şam merkez olmak üzere Mısır ve Anadolu ekseninde oynadıkları roller mevcut olmakla birlikte, bu çalışmayla da Türkiye'de Hindistan çalışmaları içerisinde birkaç cümle ile temas edilen Seydî Müvelleh ve müdahil olduğu gelişmeler ışığında yaşananlar, dönem kaynaklarının verdiği bilgiler dâhilinde irdelenmiştir. Belirlenen hedefe ulaşmak için ilk olarak "Müvelleh" kavramı hakkında bilgiler verildikten sonra, varlık alanı ve özellikleriyle alakalı kayıtlara yer verilmiştir. İkinci aşamada Müvelleh dervişliğinin Delhi'deki görünen yüzü olan Seydî Müvelleh ile alakalı -Hindistan'a gelişi, dış görünüşü ve inanç esaslarına yönelik tanıtıcı bilgiler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve ilerleyen aşamalarında ise birbirini takip eden şekilde Seydî Müvelleh'in faaliyet alanı ve kişiliğine yönelik atfedilenler "hakikat-mübalaga" çizgisi çerçevesinde konu edinilmiştir. Hemen akabinde idarenin geleceğini belirlemek adına Seydî'nin fiilî olarak görevde bulunan devlet adamlarıyla nasıl ve ne gibi ilişkiler tesis ettiği irdelenmiştir. Kendisine ve beraberinde bulunanlara yönelik itham edilen suçlamalar karşısında divân-ı mezâlimde kendilerini savunmaları ve akıbetlerinin ne olduğuna dair bilgiler açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Delhi, Müvelleh, Seydî Müvelleh, Sultan Celâleddin,

Halaçlar

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koç, B. (2020). Delhi Türk Sultanlığında bir derviş: Seydi Müvelleh ve faaliyetleri üzerine. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1679-1700.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2489-6580, blk_849@hotmail.com.tr

A DERVISH IN DELHI TURKISH SULTANATE: ON SAYDI MUVALLAH AND ACTIVITIES

Abstract

In this study, -religion- sufism, order, dervish lodge, dervish, acolothist, sect, credendum, life style and other kinds of specialties one of the distinctive bases and aspects of Medieval history is discussed in the context of the developments that has taken place in the Khalaj period of Delhi Turkish Sultanate in which Saydi Muvallah has a central role. Although there are roles that Muvallah dervishes play based in Damascus and on the axis of Egypt and Anatolia in the 13th century, through this study it is aimed to present Saydi Muvallah and events that he involves in with reference to contemporary sources who is mentioned in a couple of sentences in Indian studies in Turkey. In order to reach the purpose, firstly information concerning the term “muvallah” is given, then records related to its realm of existence and characteristics are included. In the second phase, descriptive information about Saydi Muvallah -his arrival to India, his appearance and his principles of beliefs- who is the exposed face of Muvallah dervishness in Delhi. In the third and following parts of the study, Saydi Muvallah’s area of activity and his characters accredited to him are evaluated respectively within the frame of the line of “truth-exaggeration”.

Keywords: Delhi, Muvallah, Saydi Muvallah, Sultan Jalal ad-Din, Khalajs.

GİRİŞ

Delhi Türk Sultanlığı, siyasi tarihinde pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunları, siyasi, idarî, içtimaî, iktisadî, malî ve dini gelişmelerden kaynaklı meseleler olarak gruplandırmak mümkündür. İslâm coğrafyasının diğer yerlerinde -orta çağ özelinde yaşanan mezheplere dayalı mücadele- Türk-İslâm dünyasının önemli mecralarından birisi olan Hindistan’da dinî meselelerden kaynaklı Müslümanlar arasında tartışmalar çıkmış veya buranın pek çok yerinde yaşanmıştır. Meselâ Sultan Şemseddin ve Sultan Raziye döneminde Karmatilerin siyasî maksatlara dönük olmak üzere eylemlere giriştikleri bilinmektedir (Koç 2018, ss. 75-90). Onların dışında Müvellehlere de Sultan Celâledin döneminde hanedan içerisinde yaşanan karışıklıklardan yararlanarak kendilerine hareket alanı açmak istedikleri görülmektedir. Bu grubun başında ise Seydî Müvelleh adlı bir derviş yer almıştır. İşte çalışmanın temel odağı da Seydî Müvelleh’in kendisine hareket alanı açma girişiminin öncesinde ve sonrasında yaşananlardır. Bu doğrultuda ilk olarak Müvellehlilik hakkında bilgi verilecek, ardından onların Hindistan’a nasıl geldikleri, Seydî Müvelleh’in Delhi’ye nasıl ve ne zaman geldiği, Sultan Celâleddin dönemindeki faaliyetleri ve son olarak da akıbeti hakkında bilgi verilecektir.

Orta Çağ Tasavvuf Tarihi’nin Muhalif Yüzü: Müvellehlilik

Orta Çağ Türk-İslam tarihinin din/tasavvuf dünyasında “Kalenderîlik, Cavlâkilik, Haydarîlik, Bektaşîlik, Karmatîlik, Batnîlik” gibi yer edinmiş akımlardan birisi de “Müvellehlilik”tir. Eyüp Öztürk, Müvelleh kelimesinin kökünü, sözlüklerdeki anlamını, tasavvuf ıstılahlarını ihtiva eden sözlüklerde hangi anlamları

karşılığını ve modern sözlüklerde hangi anlamlara geldiğini şu şekilde açıklamaktadır.

Müvelleh kelimesi Arapça veleh kökünden türetilmiştir. Veleh kelimesi ise, sözlüklerde hüznün, şiddetli vecd, üzüntü, sevinç veya korkudan dolayı aklın gitmesi, hayrete düşmek, çılgına dönmek, kendini kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf ıstılahları özlüklerinde ise veleh kavramı sersemlik, şaşkınlık, hayret, aşkın deli divane etmesi gibi anlamlarla karşılanmıştır. Kelimenin tefil babındaki “vellehe” formuna sadece Modern Arapça sözlüklerde rastlanmaktadır. Bu sözlüklerde vellehe kelimesi çılgına çevirmek, ne yaptığını bilmez hale düşürmek gibi anlamlarla karşılanmıştır. Bu itibarla, ismi meful kalıbında gelen Müvelleh kelimesini, aşk veya üzüntüden dolayı kendini kaybetmiş, çılgına dönmüş kişi olarak tanımlamak mümkündür. Kavramın sözlük anlamı muhalif karakterli dervişlerin alışılmamış tavırlarını açıklamak için oldukça elverişli bir zemin hazırlamaktadır. (Öztürk, 2011, ss. 12-13).

E. Öztürk, çalışmasında, Müvelleh kavramının kapsamına yönelik yaptığı değerlendirmelerde, daha ziyade muhalif karakterli dervişleri işaret etmekle birlikte hangi derviş gruplarını tam olarak tavsif ettiği noktasında belirsizliklerin olduğunu belirtmiştir. Tavsifteki belirsizliği ise tarihî süreç içerisinde “Müvellehlğin” net bir şekilde tanımının yapılamamasına ve tarih ile tasavvuf kitaplarında da kavramın sadece bazı dervişlerin sıfatı olarak kullanılmasına bağlar. Yazar, değerlendirmelerinin devamında “veleh” tabirinin tasavvuftaki makamlardan birisi olduğuna vurgu yaptığı kısımda 13. yüzyıldan önce kullanıldığına işaret eder ve Cafer es-Sadık’ın ruhun makamlarını on iki menzile ayırdığı kısımda son ve en üst makam olarak “velehlği” gördüğünü kaydeder. Yine yazar, kavramın Müvelleh olarak ilk kullanımının 13. yüzyıl içinde gözükme ihtimali üzerinde durur ve mevcut anlamı ile birlikte ilk kullananın da Ebû Şâme (ö. 1276-77) olduğunu ve kavramın ilk kullanıma girdiği yerin de Şam olarak tespit ettiğini kaydeder. Ayrıca kavramın 13. yüzyılda Şam dışında Anadolu, Mısır ve Hindistan’da da kullanıldığını açıklar (Öztürk, 2011, ss. 77-78).

Öztürk, müvelleh kavramının kaynaklarda çok yaygın kullanılmaması nedeniyle, kavramın içeriğini neyin ve nelerin doldurması gerektiğiyle alakalı da bir belirsizlik süreci oluşturduğunu ifade eder. Akabinde de ilim adamları ile halk arasında dervişlere bakış noktasında farklılıkların bulunması nedeniyle yaptıkları göndermelerin de farklılık arz ettiğini belirtir. Bu nedenle de Müvelleh dervişlerin halk nazarında “veli” olarak itibar görmelerine rağmen ilim adamları arasında “delilikle” itham edildikleri kaydeder. Söz konusu farklı bakış açılarına ve ithamlara rağmen hem hayattayken hem de vefatlarından sonra müvellehlere itibar gösterildiğini dönem kaynaklarının ortaya koyduğunu yazar belirtir ve ilim adamları arasında da onlara itibar edenlerin olduğunu izah eder (Öztürk, 2011, ss. 77-78).

Yazar, Müvelleh kavramının içerisine hangi derviş gruplarının girdiğini kestirmenin güç olduğunu, kavramın tasvir ettiğinin nitelik olarak Kalenderîler ile Haydarîler gibi muhalif dervişleri kapsadığını iddia eder. Ayrıca bazı durumlarda kavramın bir sıfat ve lakap olarak değerlendirilmesine de imkân verdiğini ortaya koyar. Burada yazar, A. Ocak'a göndermede bulunarak onun Müvelleh kavramını Kalenderîler için kullanılan bir sıfat olduğu kanaatini taşıdığını, Müvelleh nisbesi taşıyan bazı Türkmen dervişlerin namaz kılmaması, oruç tutmaması veyahut Kalenderîlere mahsus olan çehar darb uygulamasından hareketle Müvellehlere Kalenderîlerden saydığını söyler (Öztürk, 2011, s. 80). Yine Rifâilîlik ve Haydarîlik ile de benzer özellikler taşımasına rağmen Müvellehlere tarikat bağı olmayan grup olarak nitelendirmektedir (Öztürk, 2011, s. 82). Yazar, Müvelleh dervişlerin yaşayış, giyim-kuşam ve yeme-içme alışkanlıklarıyla alakalı bilgi verirken onların namaz kılmayan, oruç tutmayan, uzun ve eskimiş elbiseler giyen, ayağı çıplak dolaşan ve sair özellikler taşıyan kimseler olduklarını belirtir (Öztürk, 2011, ss. 83-85). Yazar, nihaî noktada çalışmasında konu edindiği İbnü's- Serrâc'ın değerlendirmelerinden yola çıkarak bazı tespitlere varmıştır. Bu doğrultuda veleh kavramının farklı tarikatlarla ilintisinin kurulabileceğini ancak hiçbirisiyle tam olarak bağını olamayacağını zikreder. Ardından da yarı çıplak dolaşan bir Kalenderî'nin ateşle dans eden bir Rifâî'nin ve pislikler içerisinde yaşayan bir meczubun da nihaî noktada veleh kavramının içerisine girdiğini kaydeder. Son tahlilde nereye ve hangi tarikata mensup olursa olsun, yaşam biçimi ve alışkanlıklar bakımından mevcuda ve alışılmış olan muhalefet edenin "melâmet felsefesine bağlı olarak gelişen muhalefetin görünür hale gelmesinin o kişinin Müvelleh dervişlerden birisi olarak tanımlanması için yeterli geleceğini zikreder (Öztürk, 2011, s. 91).

E. Öztürk, Müvelleh dervişlik ve tarikatlar başlığı altında yer verdiği tespitlerinde Kalenderîlik ve Haydarîliğin, Müvelleh dervişlerin ana bünyesini oluşturduğunu iddia eder (Öztürk, 2011: 94). Yazar aynı şekilde birçok Rifâî şeyhinin de veleh sıfatı ile adlandırıldıklarını ve Müvellehlere ile yakın temas içinde olduklarına dair dönem kaynaklarının bilgiler sunduğunu nakleder ve devamında 13. Yüzyıl Arap müelliflerinin veleh ve Müvelleh kavramlarını Kalenderîler ve Haydarîler için kullandıkları gibi onlara benzer özellikler taşıyan dervişleri tanımlamak için de kullandıklarını zikreder (Öztürk, 2011, s. 127). Bu itibarla veleh kavramı, Müvellehlilik, Müvelleh dervişler ve tarikatlar faslı etraflı bir konudur. Burada E. Öztürk'ün nakillerinden hareketle kısaca konumuzla alakalı genel mahiyete dönük bir bilgi sunulmuştur. Dolayısıyla Müvellehliliğin nereye konumlandırılacağıyla alakalı bilgiler sunması, Anadolu, Suriye, Mısır ve Şam ekseninde bilgiler sunması tasavvuf ve tarikatlar bağlamında konuyu ele alması ve zengin içeriği okuyucusuna beklediği cevapları vermektedir.

Müvelleh Dervişliğinin Delhi'deki Görünümü: Seydî Müvelleh

Delhi Türk Sultanlığı dönemine ait kaynaklar içerisinde Seydî Müvelleh ile alakalı ilk bilgilere Ziyâeddîn Berenî'nin *Târih-i Fîrûzşâhî* adlı eserinde

rastlanılmaktadır. Berenî, burada onunla alakalı bilgilere Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî'nin (1290-1296) saltanat dönemi gelişmelerini naklettiği kısmın sonunda yer vermektedir. Seydî Müvelleh'in bir derviş olduğunu, Delhi'ye Sultan Gıyâseddin Balaban (1266-1286) döneminde geldiğini ve ilginç yöntemlerinin ve yollarının olduğunu kaydetmektedir (Berenî, 1862, s. 208). İnsanlara yardım etme, yemek verme ve dağıtmada eşsiz bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Cuma Namazına ve Cuma Mescidi'ne gelmekten imtina ettiğini, namazını kılsa dahi cemaatle namaz kılmaktan kaçındığını ve böylelikle din adamlarının korumaya ve devam ettirmeye çalıştığı cemaatle namaz kılma durumundan/şartlarından kaçındığını ifade etmektedir. Ancak onda mücahede/çalışma, çaba harcama ve riyazet¹ olarak tavsif ettiği münzevi olarak kalmak ve nefisini terbiye etmek için büyük çaba içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır (Berenî, 1862, s. 208). Bu bilgiler bize tasavvuf tarihinde halkın içinde yer alma ve almama tartışmalarını hatıra getirdiği gibi *Kutadgu Bilig*'deki halka karışmak istemeyen dervişin nasıl ikna edilmeye çalışıldığı ile bu tartışmanın başka boyuta taşındığı gelişmeleri de hatırlatmaktadır.

Berenî'nin bu ilk nakilleri, Seydî Müvelleh'in Delhi'ye ne zaman geldiğine yönelik ilk bilgileri ihtiva etmektedir. Sultan Balaban döneminde geldiğine yönelik bilgi vermekle birlikte hangi tarihte buraya vasil olduğuna dair açıklık yoktur. Bu durumda 1266-1286 yılları arasında geldiği düşünülebilir. Bir diğer husus olarak ise Delhi'ye nereden geldiğine yönelik bilgiye ulaşma çabasıdır ki, bununla ilgili de Berenî bilgi vermemektedir. Ancak E. Konukçu ve S. Cöhçe, Seydî Müvelleh'in 13. yüzyıl sonlarında Delhi'de şöhret kazandığını belirtmektedirler (Konukçu, 1992, s. 418; Cöhçe, 2002, s. 710). Cöhçe, bu noktada Nizamî'ye atıfta bulunarak, Seydî Müvelleh'in Delhi'ye nereden geldiğine yönelik -İran- menşesine göndermede bulunmaktadır (Cöhçe, 2002, s. 710). A. Ahmed, Berenî'den naklen Sultan Balaban'ın meclisinde yer alan dönemin önde gelen *düşünürlerini ve ilim adamlarını*² zikrederken Seydî Müvelleh'in adına da yer vermektedir (Berenî, 1862,

¹ Mustafa Kara, riyazet ve mücahede'yi tasavvuf tarihi açısından değerlendirdiği pasajında ıstılah olarak her iki kavramın da nefsanî isteklere karşı koymak ve yapmamak anlamlarına karşılık geldiğini ifade etmektedir (Kara, 2019, ss. 79-80). Yukarıda Seydî Müvelleh özelinde ortaya konulduğu üzere mezkûr kavramların kapsadığı ıstılâhî veçhede kişinin tabii ihtiyaçlarını (az yemek, az içmek ve az uyumak gibi) en aza indirmenin aslî yönlerden birisi olduğunu da kaydetmektedir (Kara, 2019, s. 80).

² *Balaban'ın Meclisi ise 'çok sayıda tanınmış asillerin ve meşhurların bolluğuyla dikkat çekerdi.'* Seyid ailesinden Şeyhü'l-İslâm-ı Şehr Kutbeddîn, Seyid Muntakîbüddîn, Seyid Mübârek'in oğlu Seyid Celâleddîn, Seyid Aziz, Samanahlı Seyid Muîneddîn, Kardaz, Kathel, Biyana ve Bedâûn Seyidleri; Mevlânâ Burhaneddîn melik, Mevlânâ Necmeddîn, Kadı Rafaeddîn, Kadı Şemseddîn ve diğerleri gibi ünlü müderrisler; Şeyh Şevkü'lâlem Ferideddîn Mesud, Kutbu'l-âlem Şeyh Sadreddîn, Şeyhü'l-İslâm Bahaeddîn Zekerîya'nın oğlu, Şeyh Bedreddîn Gaznevî, Halife Şeyh Kutbeddîn Bahtiyar, Şeyh Melikyâr

111-112; Ahmed, 1975, ss. 245-246). Bunların Sultan Balaban döneminde Moğolların önünden kaçarak gelen kimseler (emirler, melikler, şehzadeler ve ilim adamları) olduklarını değerlendirmektedir (Berenî, 1862, s. 108; Ahmed, 1975, s. 245).

İfade edilen bu hususlar, 1218 ve sonrasında gelişen Moğol akımının Yeseviliğe Anadolu ve Hindistan gibi iki ana güzergâhta açtığı alanı akla getirmektedir ki, A. Ocak'ın bu yöndeki tespitleri (Ocak, 2018, s. 42, 45, 66), Berenî'nin döneme dair Seydî Müvelleh etrafında ortaya koyduğu hususlar ile örtüşmektedir. Bu itibarla Seydî Müvelleh'in Sultan Balaban döneminde Delhi'ye geldiği bilgisini, Moğolların önü alınmaz akınları sonucunda gelişen büyük göç dalgalarıyla birlikte düşündüğümüzde bir dereceye kadar Seydî Müvelleh'in gelişini açıklığa kavuşmaktadır.

Berenî, onun inanç akideleri noktasında ilginç yöntemlerinin olduğunu belirtmekle birlikte, eserinde bunların -Müvellehlik- nokta-i nazarından izahı ve açıklaması yoktur. Seydî Müvelleh'in insanlara yardım etme ve ikramda bulunma hususunda eşsiz özellikleri bulunduğunu ifade ederken ibadetlerinde daha ziyade yalnız bir şekilde ibadet etmeyi tercih ettiğini belirtir. Özellikle Cuma Namazı için camiye gitmekten uzak durduğunu bunun da o dönemlerde dikkat çeken bir yön olduğunu kaydeder. Çalışma, çaba harcama hususunda belirgin yönlerinin olduğunu ve münzevi olarak yaşamayı tercih ettiğini ortaya koyması -orta çağ dervişlerinin-bilinen ve yaygın olan özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Berenî, burada bir sünni olarak Seydî Müvelleh'e bakmakla birlikte var olanı da olduğu gibi nakletme çabasının bir tezahürü olarak -tarihin ifadesi ilkesine- sadık kalmaktadır.

Berenî, kayıtlarının devamında Seydî Müvelleh'in elbise ve örtü (çâdor) giydiğini, piriñten yapılmış ekmeği (Nân-ı piriñç:) haşlanmış ekmeğe (Nân-ı horişi) kolay bir şekilde yediğini ve herhangi bir eşinin, cariyesinin veya hizmetçisinin olmadığını nakletmektedir. Devamında onun hiçbir şekilde şehvetinin peşinde koşmadığını ve yaratılmış bir şeyi almadığını, çok harcama yapmasının halk üzerinde tesir uyandırdığını ve halkın bu durumu hayretle karşıladığını hatta halkın büyük bir kısmının Seydî Müvelleh'in Simya ilminin bilgilerine sahip olduğuna dair kendi aralarında konuşmalar yaptığını belirtmektedir (Berenî, 1862, s. 208). Seydî Müvelleh'e yönelik bir diğer bilgi ise onun beraberinde bulunan dervişlerin büyüğü (bâbû: baba) ile bir dergâh inşa ettiği ve burası için pek çok para harcadığı şeklindedir. Buna mukabil denizden ve karadan bölgeye (Delhi'ye) ulaşan misafirlerin dergâha geldiklerini ve burada onlara yemek verildiğini zikretmektedir. Devamında ise dergâha gelen misafirler için iki vakit (öğün) sofrası (maide)

Paran, Daibî Sâim, Seydî Mevlâ (Müvelleh) ve diğerleri gibi azizler ve mistikler; Mevlânâ Bedreddîn Dımaşkî ve Mevlânâ Hüsâmeddîn Bazgalah gibi ünlü hekimler ve filozoflar Balaban'ın meclisinde bulunanlar arasında sayılabilir.” Ahmed, 1975, ss. 245-246).

hazırladığını ve hazırlanan öğünler için çeşitli yemeklerin ikram edildiğini nakletmektedir (Berenî, 1862, s. 208).

Seydî Müvelleh'in dış görünüş itibariyle taşıdığı özelliklere de Berenî temas etmektedir. O, Seydî'nin elbise ve çadır giydiğini, bir eşinin, cariyesinin ve hizmetçisinin olmadığını kaydederek münzevi hayat yaşadığını kaydettiği bahsine bir gönderme daha yapmaktadır. Seydî'nin özelliklerine dair bilgi veren Berenî, onun yaşayışının halkın da dikkatini çektiğini ve özellikle çok harcama yapmasının dedikodulara sebep olduğunu ve halkın bunu anlamlandırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Dönem itibariyle inşa edilen dergâhın ve pek çok kimsenin buraya gelerek iki öğün yemek yemesinin de dikkat çeken yönler olduğunu belirtmektedir. Bu nakiller, Müvellehlğin özüne ve kültürüne dair bahislerden olup tarihî bir arka planın varlığını da ortaya koymaktadır. Dergâha gelenlerin ise buraya keyfe keder gelmekten ziyade Seydî Müvelleh'e atfettikleri büyüklükten dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Yine dönem kaynaklarının ortaya koyduğu hususlardan hareketle bakıldığında Seydî Müvelleh'in bir ruh çizgisi ve anlayışını kurmak istediği görülmektedir. Dönem itibariyle Seydî'nin ve ona bağlananların kısa sürede Delhi'de yer edindikleri anlaşılma ile birlikte civar yerlerden gelenlerin olduğu da görülmektedir. Fakat Delhi dışında Müvellehlere hareket kabiliyetinin olduğu bir yere işaret edilmemektedir. Burada yeri gelmişken şunu da unutmamak gerekir ki, Müvellehlere Delhi dışında bir hareket alanının olmayışı Delhi Türk Sultanlığı özelinde söz konusu olabilir. Fakat benzer kaynaklardan ve inanç akidelerinden beslenen Karmafililer, Bâtıniler ve İsmâîliler, Kuzey Hindistan'ın diğer yerlerinde hareket kabiliyeti ve yaşam alanı olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir ki, bunu Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk'un kendi telifi olan *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*'den de görmek mümkündür.

Hakikat ve Mübalağa Çizgisinde Seydî Müvelleh'e Atfedilenleri Düşünmek

Berenî, nakillerinde yer yer mübalağalara da düşmüştür ki, özellikle dergâhta misafirler için hazırlanan ve sunulan yemeklerin hanlara ve meliklere dahi hazırlanmadığını belirtir (Berenî, 1862, s. 208). Müellif, akabinde dergâhta toplananlar için binlerce men/batman un (ekmek), beş yüz tane meslûh (derisi yüzülmüş) iki yüz üç yüz men/batman şeker ve yüz iki yüz men/batman nebatın/bitki, şeker satın alındığını kaydeder. Dönem itibariyle dergâh civarının kalabalık olduğunu, bütün bu hizmetlerin yerine getirilmesine rağmen dergâhın hiçbir köyünün ve gelirinin olmadığını yine bir yerden de bağış alınmadığını nakleder (Berenî, 1862, s. 208). Berenî, bu durumun dahi halk arasında dedikodulara sebebiyet verdiğini satın alınan ürünlerin parasını bir satıcının ödediğine dair iddiaların dillendirildiğini not düşer (Berenî, 1862, s. 209). Müellif, bunların taşın veya kerpicin altındaki birkaç gümüşten ibaret olduğunu nakleder ki bahçede de aynı şekilde olduğunu belirtir. Yine eyvanda veya taşın, kerpicin altında da benzer şekilde tenge, altın veya gümüş bulduklarını söyler. Hatta söylenenler arasında paraların

darphaneden getirildiğine dair iddiaların olduğunu müellif dile getirir (Berenî, 1862, s. 209).

Orta çağ özelinde kaynaklara bakıldığında bunların hepsini ilgili konu veya konular özelinde bir araya getirmek zor ve önemli olmakla birlikte bunlardan daha mühimi yer verdikleri bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi ve tarihinin bunları anlama ve anlamlandırma noktasında titiz davranmasını gerekli kılmaktadır. Bu itibarla Berenî'nin ele alınan konu özelinde yer verdiği bilgilerde abartılar olmakla birlikte satır aralarında naklettiklerinden de önemli bilgiler çıkmaktadır. Bunlardan birisi de dönem itibariyle dergâhların bir akarının olduğunu hissettirmesidir ki, bunu Seydî Müvelleh'in kurduğu dergâh özelinde vermemekle birlikte diğer dergâhlar için var olduğunu malum kılmaktadır. Ancak müellifin de naklettiği üzere Seydî Müvelleh'in kurduğu dergâhın hiçbir gelirinin olmadığı giderlerinin karşılanması için vakfedilmiş bir köyün de olmadığını açıklamaktadır. Dergâhın giderleri cümlesinden olarak harcamaların fazlalığına rağmen bunların nasıl karşılandığının halk arasında dedikodulara sebep olduğunu nakletmesi ise dönem itibariyle -iktisadî gerçekliklerin gözden uzak tutulmadığına- bir delildir. Bu itibarla Seydî Müvelleh etrafında şekillenen olayların Delhi halkında bir -kamuoyu oluşturduğunu- söylemek de imkân dâhilindedir. İktisadî kaynak özelinde kurgulananların -zengin bir tüccarın dergâhın giderlerini karşıladığı, dergâhın her bir taşının ve kerpicinin altında gümüş ve altın sikkenin bulunduğu veyahut darphaneden dergâha para aktarıldığı şeklinde beliren bir dedikodu manzumesi etrafında şekillendiği görülmektedir. İfade edilen hususlar ve yaşanan gelişmeler, Seydî Müvelleh'in hangi siyasi uzantının Delhi'deki görünümü ve sonuç alma aygıtı olduğunu aydınlığa kavuşturamadığı gibi inşa edilen dergâhın ve giderlerinin karşılanması etrafında şekillenen dedikodular da iktisadî varlığının kaynağının ortaya konulamaması üzerine beliren durumun sonucu olarak karar bulmuştur. Dolayısıyla kaynakların naklettiği bilgilerin bahsi geçen yönlerde dair tafsilat sunmaması, anlamayı ve anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır.

Şeyh-Derviş Münasebeti ve Seydî Müvelleh'in Düşünce Dünyasını Doldurmak

Berenî, babasının Sultan Celâleddin Fîrûz Şah'ın saltanatı döneminde Erkli Han'ın naipliği görevinde bulunduğunu ve evlerinin Kilughari'de olduğunu, kendisinin burada bulunduğu zaman zarfında hocalar ve arkadaşlarıyla birlikte Seydî Müvelleh'i ziyarete gittiklerini nakleder. Bu esnada halkın dergâhın kapısına hücum etmesiyle birlikte ezilme tehlikesi geçirdiğini ve ziyareti sırasında gördüklerini tasvir eden müellif, emirlerin, ileri gelen devlet adamlarının ve saygın kişilerin de aynı sıralarda dergâhı ve Seydî Müvelleh'i ziyarete geldiklerini ortaya koyar. Bu esnada dergâhta bulunmayan Seydî Müvelleh, Ucudhen civarında bulunan Şeyh Ferid'i ziyarete gitmiş ve iki üç gün kadar onun yanında kalarak hizmet etmiştir. Seydî Müvelleh, ziyaretini tamamladıktan sonra Delhi yönüne doğru yola koyulmuştur (Berenî, 1862, s. 209). Berenî, Seydî Müvelleh'in Şeyh'in yanında bulunduğu sırada, şeyhin bazı uyarılarıyla karşı karşıya kaldığını da belirtir ki, bunlardan ilki, Şeyh'in ona Delhi'ye gittiğinde yeni bir kapı açacağını bildiğini ve adının duyulacağını

söylediğini ortaya koyar. İkaz olarak ise Delhi’de bulunduğu zaman zarfından hiçbir emir veya melikle birlikte hareket edip, devlet içerisinde karışıklık çıkarmaması yönünde olduğunu nakleder. Şeyh Ferid’in ikazları cümlesinden olarak, o, sözlerinin devamında onlar geldiğinde dahi tehlikeyi dergâhından ve evinden uzaklaştırması gerektiğini, böyle yapmadığı takdirde helak olacağını göz önünde bulundurmasının kaçınılmaz olduğunu, Seydî Müvelleh’e bildirdiğini Berenî, kayıtlarında yer verir. Yine Şeyh, Müvelleh ile olan konuşmasında ona, melikler ve emirlerin çıkardığı karışıklık ve isyanlar da onlarla birlikte hareket eden dervişlerin akıbetine yönelik yaşananları tasavvur etmesi yönünde de uyarılarda bulunmuş ve o dervişlerin sonunun çok vahim olduğunu bildirmiştir (Berenî, 1862, s. 209).

Yine müellifin o dönem itibariyle dergâhın Delhi’deki en kalabalık yerlerden birisi olduğuna yönelik çıkarımı ise, -Seydî Müvelleh’ten ve dergâhtan beklenenin-ne olduğu sorusuyla muhatabını karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle Balabanlılar Hanedanı döneminde görev alan devlet adamları başta olmak üzere pek çok kişinin buraya akın etmesi merkezî hükümete -Sultan Celâleddîn’in saltanatına- yönelik bir kalkan oluşturmak çabasının sonucu mudur sorusu da cevap bekleyen bir diğer konudur ki, bu soruya dönem kaynakları kısmen de olsa -Balabanlılar Hanedanı’nı³ yeniden hâkimiyete taşımak olarak- açıklamaktadırlar. Berenî’nin Şeyh Ferid üzerinden geliştirdiği yaklaşımlar, bir yönüyle Seydî Müvelleh’in ona itibar gösterdiğine delil olurken diğer taraftan da ikazlar bahsini açarak ön uyarı kanalının -dergâh ve dergâhta toplanması muhtemel kişilere yönelik- açık olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak hem Şeyh Ferid’in uyarıları hem de Seydî Müvelleh’in Münzevi hayat sürdürme çabası sonuçsuz kalacak ve kısa süre içerisinde pek çok insanın toplandığı yer haline gelecek olan dergâh, muhtemeldir ki, Sultan Celâleddîn’e karşı birikmiş muhalefetin de ana merkezi haline gelmiştir.

Berenî, görüldüğü üzere Seydî Müvelleh’in siyasî mahiyette bir hedefinden bahsetmemekle birlikte o dönemlerde Ucuđen’de yaşayan Şeyh Ferid’den, Seydî Müvelleh’in dinî veya tasavvufî mahiyette görüştüğü ve Şeyh’e bağlı bir isim olarak bahsetmektedir. Berenî’nin Şeyh’in Seydî Müvelleh’e yaptığı uyarıları nakletmesi ise anlatıla gelen olay özelinde Seydî Müvelleh’in daha yolun başındayken uyarıldığına açıklık getirmek istediğine bir delildir. Burada müellif, tarihî gelişmeye bir mana kazandırma çabasında olduğu gibi muhtemeldir ki bir taraftan da Seydî

³Seydî Müvelleh’in temel hedefine yönelik, Berenî, es-Sihrindi ve diğer dönem kaynakları “Balaban Hanedanı’nı yeniden tesis etmek” olarak açıklarlarken, E. Konukçu ve S. Cöhce bunu Şemsîler Hanedanı olarak açıklamaktadırlar. Bu açıklamayı destekler mahiyette olması bakımından ilgili bahis özelindeki değerlendirmelerini aşağıya aynen alıyoruz.

“Eylül 1290, Melik Çahcu ayaklanmasından hemen sonra Derviş Seydî Mevlâ ? (Müvelleh olacak) kalabalık taraftarı ile Celâleddîn Fîrûzşâh’a karşı harekete geçti. O, Şemsî ailesinden birini tahta çıkaracak ve kendisi de halifelik makamına oturacaktı...” (Konukçu, 1992, s. 418).

Müvelleh'i aklama çabasına girişmiş olabilir. Bir diğer husus ise müellifin döneminin önde gelen isimlerinden birisi olan Şeyh Ferid'in ikazı üzerinden onun yüksek bir bilinç halinin varlığına ve öngörü düzeyinin isabetliliğine atıfta bulunmak olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de Berenî'nin naklettiği hususlara odaklanmakla birlikte kısa süre içerisinde yaşanan olayın akış sürecine de bakmak gerekir ki, Kadı Celâleddîn başta olmak üzere adı geçen devlet adamlarının onun etrafında toplanmaları ve gece-gündüz dergâhta buluşmaları da izaha muhtaç bir yön olarak durmaktadır. Dolayısıyla toplanmanın temel izdüşümünde var olan gerçeklik hali, sırrını korumaktadır. Burada dinin Orta çağlardaki kurucu ve meşrulaştırıcı yapısı sebebiyle bu örnekte görüleceği üzere siyasi bir meselenin ortasında kalan dergâh ve şeyh vardır. Bu meyanda artık dini mefhumun ötesinde bakılması, konunun dinin kendisine dair bir şey olmak ötesinde değerlendirilmesi usule dair gerçekçi bir bakış açısı olarak -bu zaman dilimi din merkezli gelişmelere bakarken- gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Derviş-Dergâh Çizgisini Bağışlar Noktasında Sorgulamak

Berenî, Seydî Müvelleh'in masraf yapmaksızın ona güvenen ve inananlar tarafından verilen bağışlarla binlerce tenge topladığını kaydeder. Sultan Balaban devrinde devletin istikâmet kazanması nedeniyle emirlerin ve meliklerin isyan çıkarmak için başarılı olmadıklarını ortaya koyar ve hatta Muizziler döneminde gaflet ve habersiz olunması nedeniyle Seydî Müvelleh'in harcama yapmaksızın pek çok gelir elde ettiğini kaydeder. Berenî, Sultan Celâleddîn dönemine gelindiğinde ise Seydî'nin çok daha fazla gelir elde ettiğini, hatta Sultan'ın büyük oğlu Han-ı Hanan'ın da Seydî Müvelleh'e itibar gösterip düşüncelerine inananlardan olduğunu ve Seydî'nin "evlatlığı" olarak görüldüğüne dair not düşer (Berenî, 1862, ss. 209-210).

Bu nakiller, Seydî'nin topladığı paranın kaynağını bir yönüyle açıklamakla birlikte tam olarak belirleme çabasından uzaktır. Burada müellif, Seydî'nin Sultan Balaban'ın saltanat döneminden önce (1266 öncesi) pek çok gelir elde ettiğine atıfta bulunmakla birlikte nasıl ve ne şekilde gelir sahibi olduğunu açıklamaz. Yani Şemsiler Hanedanı döneminde Sultan Şemseddîn İltutmuş sonrası (1240 sonrası) Delhi tahtı için çocukları arasında yaşanan taht kavgalarının hanedanı karışıklığa sürüklemesinin yarattığı boşlukta darphaneden para mı aldığı ki, böyle bir durum kaynaklarda yer almamaktadır. Ya da yakınlık kurduğu devlet ileri gelenlerinin sağladığı bir menfaat mi söz konusu idi ki, o dönemlere dair bilgi veren kaynaklarda buna delil olabilecek bir kayıt da yoktur. Öyleyse Berenî'nin Muizziler (Şemsiler) döneminde Seydî'nin gelir elde ettiğine dair iddiasının kaynağı neydi ki, büyük ihtimal idarede yaşanan karışıklığın sonucu olarak devletin kontrolü altında bulunan yerlerden birisinde veya bir görevlinin yardımıyla bir şekilde gelir elde etme imkânına kavuştuğudur ki, bunu da delillendirmek mümkün değildir. Bu itibarla Seydî Müvelleh'in elde ettiği gelirin daha ziyade Delhi'de dergâh kurması ve ardından ona itimat eden kimseler tarafından yapılan bağışlar sonucu elde edilen bir

gelirle servet topladığı hususu akla daha yatkın olarak durmaktadır ki, kaynaklarda da bu yönüyle akis bulmuştur.

Derviş-Devlet Adamları İlişkisi ve İdarede Geleceği Belirlemek

Berenî, kayıtlarının devamında, Seydî Müvelleh'e bağlananların sayısının arttığını hatta emirler ve ileri gelen devlet adamlarının da Seydî'nin hizmetine koştuklarını ve çok fazla onun yanına gelip gittiklerini belirtir. Yine Delhi'de büyük kadılar arasında ismi zikredilen Kadı Celâleddîn Kaşanî'nin de dergâha ve dervişin yanına gelenler arasında yer aldığını ve Seydî Müvelleh'in başında yer aldığı isyan sürecine destek verenler arasında bulunduğunu ifade eder. Müellif, adı geçen Kadı'nın hafta iki veya üç gece dergâhta gecelediğini ve bu zaman zarfında da Seydî Müvelleh ile birlikte karşılıklı görüş alışverişinde bulduklarını nakleder (Berenî, 1862, s. 210). Berenî, konuşulan konular arasında Sultan Celâleddîn Halaçî döneminde (1290-1296) Balaban ailesine mensup olan emirlerin ve meliklerin iktâsız ve güçsüz bırakıldıklarının ve zor duruma düşürüldüklerinin gündeme getirildiğini de belirtir. Öyle ki Balabanlılar döneminde pehlivanların ve yiğitlerin 100 bin citel değerinde ekmek alırken Celâleddîn döneminde ekmek alamayacak hale getirildiklerine yönelik değerlendirmelerin de söz konusu edildiğini ve Balabanlılar döneminin ileri gelen devlet adamlarından bazılarının da görevlerinden azledildiğinin değerlendirmeye tabi tutulduğunu ifade eder (Berenî, 1862, s. 210).

Müellifin burada çerçeve çizmeye çalıştığı manzaranın söylem ve içerik haline bakıldığında dergâha ulaşan devlet adamlarının Sultan Celâleddîn'in aldığı idarî, siyasî, içtimâî ve iktisadî kararların sonuçlarından rahatsızlık duyanlardan oluştuğu görülmektedir. Delhi'deki hanedan değişiminin (Balabanlılar-Halaçlar) doğal sonucu olarak yaşanan gelişmeler düzleminde görülen sorunlar, çözüm merkezi olarak Seydî Müvelleh'in dergâhında yaşanmıştır. Ancak devlet adamlarının hanedan değişimiyle birlikte görevden el çektirilmeleri veya azledilmeleri gibi durumlar bir orta çağ devletinin İbn Haldun'un *Mukaddime*'de işlediği devletlerin değişim-dönüşüm çabasının varlığına da işaret etmektedir (İbn Haldun, 2018, ss. 550-555). Ancak bunu kabullenememe hali, ilk fırsatta ve şartlar olgunlaştığında isyana sebebiyet vermiştir ki, Seydî Müvelleh özelinde yaşanan gelişmeler isyana dönüşmemiştir. Burada yine bir diğer soru akla gelmektedir ki, Seydî Müvelleh'in devlet adamlarının biriken tepkilerinin arkasına sığınarak nasıl bir yaklaşım göstereceği olmuştur ki, o, sessiz kalmayı ve siyasî emeller peşinde koşarak durumu kaos haline getirmek istememiş olabilir.

Müellif, yine görevinden azledilen devlet adamlarının kısa süre sonra Seydî Müvelleh'in dergâhına çok fazla gelip gitmeye başladıklarını belirtmektedir. Hatta geceleri dergâhta kaldıklarını ve bir şekilde Seydî Müvelleh'ten bir şeyler bulduklarını açıklamaktadır. Buna karşılık şehir halkının ise dergâhta ve Seydî Müvelleh'in etrafından yaşananlardan dolayı şüphe etmeye başladıklarını ve insanların buraya gelip gitmekteki gayelerinin açıklığa kavuşmasının peşinde olduklarını kaydetmektedir. Berenî, dergâha gelenlerin Seydî Müvelleh'i ziyaret

etmenin ve dergâhın kapısına gelmenin halk açısından ifade ettiği manaya dönük olarak halkın kendilerine “uğur getireceği ve bereket kazandıracığı” inancından hareketle burada olduklarını nakletmektedir (Berenî, 1862, s. 210). Müellif, kısa bir süre Seydî Müvelleh’in ve dergâha gelenlerin neden toplandıklarının aşikâr hale geldiğini Kadı Celâleddîn Kaşanî başta olmak üzere Sultan Celâleddîn’in tavrından rencide olan han ve melik çocukları ile kale kumandanları, Hatya Payk⁴ gibi Hindu asıllı devlet adamları ile beraber bütün kesimlerin buraya ulaştıklarını ve burada bir müddet karşı karşıya kaldıkları duruma yönelik değerlendirmelerde bulduklarını kaydetmektedir. Temel gayelerinin ise isyan çıkarmak olduğunu açıklamaktadır (Berenî, 1862, s. 210).

Devletin kendini bir hanedan vasıtasıyla yenileme çabası ve süreci, orta çağ Türk-İslâm devletlerinin tarihî arka planında görülen sancılı bir süreç olmuştur. Seydî Müvelleh’in etrafında ve dergâhında toplanan dinamik bir muhalif hareketin olması, o dönem Delhi toplumunu da tedirgin etmiştir. Berenî bu tedirginliği, Seydî’nin halk arasında uyandırdığı “kendilerine uğur ve bereket getireceği” kanısına bağlamaktadır. Ancak yukarıdan itibaren Berenî’nin naklettikleri, “azledilen görevliler, fakirleşen kesimler, devlette yaşanması doğal siyasî sürecini kabullenememe ve bir kişiye atfedilen kutsallık⁵ hali” gibi gayri memnun farklı bileşenlerin tek bir merkezde buluşması -müellifin de işaret ettiği gibi- muhalif bir kalkan oluşturmanın adımı olmuştur. Burada dikkat çeken yön, muhalif kesimin kendilerini neden Seydî Müvelleh’in dergâhında görünür kıldıklarıdır. Nakledilen tarihî kayıtlardan hareketle buna verilebilecek cevap, Delhi’de oynanabilecek siyasî bir rolde -Seydî’nin ve müritlerinin- üst bir yapının temsilcileri olarak belirleyiciliği sağlayacaklarına olan inanç olabilir. Halkın itibar ettiği bir şahsın yanında yer alarak hareketlerine meşruiyet sağlama düşüncesi de bu cümleden düşünülebilir. Kısacası Delhi’de yaşananları, sadece bir Müvellehî dervişinin kendisine hareket alanı sağlamak için başlattığı dinî/tasavvufî bir çerçeve içerisinde anlamak ve anlatmak için esasına taalluk etmeyecektir.

Seydî Müvelleh’e devlet ve hanedan içerisinden destek verenleri, Berenî isim isim açıklamazken benzer nakillere yer veren es-Sihirdî bu isimleri açıklamaktadır. İlk olarak Sultan’a, Seydî Müvelleh etrafından yaşanan gelişmeleri ve destek olanları açıklayan ismin ki, Berenî, bu kişiyi bir bey ve ordu kumandanı olarak açıklar ancak

⁴ Kortel, dönem kaynaklarına atıfta bulunarak, Hindû asıllı Hatya Payk’ın “*Sultan Gıyâseddîn Balaban’ın muhafızlığı yapan pehlivanlardan biri*” olduğunu belirtir (Kortel, 2006, s. 139).

⁵ A. Ocak, Ahmed-i Yesevî ve halifelerinden doğarak gelişen mistik heterodoks İslâm’ın “evliyâ kültü” ile kurumlaştığını belirtir. Evliyâ kültürünü ise şu şekilde açıklar:

“*Tabiatüstü bir takım ilahî güç ve yetkilerle donanmış bulunduğu inanılan kutsal bir şahsiyetin mistik karizması etrafında şekillenen, sarsılmaz inanç, bağlılık ve takdis duygusu, bu halk Müslümanlığında yüzyıllardır kitâbî İslâm’dan daha derinlere işlemiş bir halde bugüne kadar gelmiştir.*” (Ocak, 2019, s. 51).

isim vermez, es-Sihrindî ise bu kişinin Melik Algu (الغو) olduğunu söyler. Akabinde, Berenî'nin de yer yer işaret ettiği şekilde, onun Seydî Müvelleh'e iftira attığını belirtir (es-Sihrindî, 1391, s. 65). Melik Algu'nun Seydî Müvelleh'e destek verenler arasında emirlerin ve meliklerin de yer aldığını Sultan'a söylediğini, Berenî gibi es-Sihrindî'de ifade eder. es-Sihrindî, isyana destek verenleri başta Kadı Celâleddîn Kaşanî ve oğulları olmak üzere, Melik Tatar, Melik Lenki (لنكي) Melik Tergi'nin oğlu Melik Hindû, Melik İzzeddîn Bağanhan ve Hatya Payk olarak zikreder ve bunların toplantılar yaptıklarını belirtir. Yine bir araya geldikleri bir gün hepsinin Sultan Celâleddîn'in emriyle yakalandıklarını nakleder (es-Sihrindî, 1391, s. 65).

Açıklanan temel gaye doğrultusunda harekete geçen kesim içerisinde isyan çıkararak sonuç elde etmeye dönük ilk adımın sorumluluğunu üzerine alan grup, Sultan Celâleddîn'in tavrından rencide olan kale kumandanları ile görevden el çektiler ve hakir düşürülen devlet adamları olmuştur. Bunlar yaptıkları plan doğrultusunda Sultan Celâleddîn, Cuma günü yürüyüşe çıktığında, yol güzergâhına fedailer gelecekler ve ona musallat olarak öldüreceklerdir (Berenî, 1862: 210). Berenî, Sultan'a yönelik planlanan ve onu ortadan kaldırmayı hedefleyen sürecin başındaki kişinin Seydî Müvelleh olduğunu ve onun temel hedefinin "halife" olmak olduğunu açıklamaktadır. Eğer bu plan hayata geçerse Balabanlıların son hükümdarı Sultan Nâsireddîn Mahmud Şah'ın (1266-1290) kızıyla evlenecek ve tahtı yeniden ele geçirecektir. Yine planın aşamaları noktasında da kayıtlara yer veren Berenî, isyanın başında yer alanlardan Kadı Celâl'in ise "Kadı Han" unvanıyla Multan iktasının sorumluluğuna getirileceğini, saraydaki devlet işlerini ve iktaları ise Balabanlı ailesine mensup emirlerin ve meliklerin çocukları arasında paylaşılmasının da planlandığını tasvir etmektedir. Ancak bu planın etraflı bir şekilde hayata geçmesi engellenmiştir (Berenî, 1862, s. 210; Bayur, 1987, s. 302).

İbn Haldun'un *Mukaddime*'de devletin nesepten sebebe geçişine dair ortaya koyduğu, yukarıda da ifade edildiği ve Delhi Türk Sultanlığında da nakledildiği üzere sorun halini almıştır. Sultan Celâleddîn'in devletin temelindeki unsurları saf dışı etme girişimi, şahsına yönelik bir suikast planının önünü açmıştır. Ancak o bu tertibatı boşa çıkarmayı bilmiştir. Berenî, Seydî Müvelleh'in temel hedefinin "halifelik" makamını ele geçirmek olduğunu söyleyerek onun dinî noktada zirveye ulaşmayı hedeflediği ve bunu da kullanabileceği siyasî bir argüman üzerinden meşru kılmak çabasında olduğuna işaret etmektedir. Siyasî argümandan maksat, Balabanlılar Hanedanına mensup bir hanım ile evlenmesi kastedilmektedir. Orta çağlar için yaygın olan bu tarz evlilikleri, Seydî Müvelleh de asıl hedefine ulaşmak için teşebbüste bulduysa da başarısız olmuştur. Dolayısıyla istediği ve beklediği ölçüde Delhi'nin siyasî anlamdaki müstakbelini kurabilme hedefi gerçekleşmemiştir. Sadece belirli kabiliyetler ölçüğünde bir sonuç elde etme girişimi olması, kısa sürede silahlı bir güce dönüşmemesi gibi oluşturulan cevaplar hedefi gerçekleştirilememenin temelinde yatan hususlardır. Yine Seydî Müvelleh'in kendi etrafında şekillenen muhalefete ve kendisine bağlı olarak gelişen hususlara istenilen ve beklenen düzeyde nüfuz edememiştir.

Dervîşi İtham Etmek, Divan Toplamak, Akıbet Belirlemek

Sultan Celâleddîn'e yönelik geliştirilen bu muhalif tutumu engelleyen ise isyana kalkışanların yaptıkları toplantılara katılanlardan birisi olan bir ordu kumandanı (Melik Algu ?) olmuştur. O, yapılmak istenilenleri bir yolunu bulup Sultan'a ulaştırmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Sultan, Seydî ve ona destek olan bütün şüphelilerin yakalanmasını emretmiş ve ardından da huzuruna getirilmelerini istemiştir. Ancak her ne kadar onların hepsi huzura çıkarıldılarsa da Sultan'ın huzurunda isnat edilen bütün suçlamaları ve itirafçı olan ordu kumandanının ifadelerini inkâr etmişlerdir. Berenî, o günlerde inkâr etmenin sopa ve kemer ile vurarak (falakaya yatırmak, kırbaçlamak) dile getirmenin adet olmadığını bu nedenle de alınacak kararın Sultan'ın bulunduğu kengeşte (mecliste) yapılmasına karar verildiğini nakletmiştir. Nihayet Sultan'ın başkanlığı ettiği meclis toplanmış ve halkın da hazır bulunduğu toplantıda isyancıların durumu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Haklarında verilecek karara gelince, hepsi suçlamaları reddettikleri için onlara yönelik kati bir hüküm mecliste verilememiştir. Bunun üzerine Bihârpûr sahrasında büyük bir ateş yakılmış, Sultan ve ileri gelen devlet adamları ile melikler de adı geçen yere gelmişlerdir (Berenî, 1862, s. 211).

Müellifin bu nakli orta çağ Türk-İslâm devletlerinde mevcut olan örfi davaların karara bağlandığı ve bizzat sultanın başkanlığını yaptığı *divân-ı mezâlimin* varlığına da delildir. Sultanlık makamının hükümdara yüklediği vazifeler cümlesinden olarak idaresi altına bulunan yerlerde güvenliği sağlamak, adaleti zamanında ve yerinde tesis etmek şeklinde ifadesi bulan görev alanına yönelik gelişen durumlar *divân-ı mezâlimde* karara bağlanmıştır. Sultan Celâleddîn de benzer şekilde hareket ederek Seydî Müvelleh etrafında şekillenen ve tespit edilen durumu ileri gelen devlet adamları ve halkın hazır bulunduğu bir ortamda ve geniş bir meydanda müzakereye açmıştır. Ancak Seydî Müvelleh başta olmak üzere suçlananlar isyana teşvik ve kalkışma suçlamalarını reddettikleri için muhakeme edildikleri sırada karar alma işi zorlaşmıştır. Bunun üzerine Sultan, müzakereleri daha geniş bir çerçevede yürütmeyi istemiş ve Bihârpûr'da hazırlanan alanda mahkeme açılmıştır. Berenî'nin yer verdiği nakiller, Sultan'ın mesuliyetini müdrik bir şekilde ve ortaya çıkan durumu bir bütünlüğe kavuşturmak adına titiz davrandığını işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum muhakemesi yapılan mevzunun teferruatlarıyla birlikte müzakerelere ve münakaşalara sahne olduğunu göstermektedir.

Bu itibarla Bihârpûr mevkiinde Sultan için özel bir mekân (Köşk-i Hass) hazırlanmış ve burada oturması sağlanmıştır. Bütün devlet ileri gelenleri, ilim adamları ve şeyhlerin de belirlenen yere gelmeleri istenmiştir. Seydî Müvelleh ve beraberindekilerin itham edilen suçlara yönelik kararların alınacağı ve huzura çıkacakları bir yer hazırlandıktan sonra adı geçen yerde büyük bir kalabalık toplanmıştır. Bütün ileri gelenlerin ve halkın huzurunda Sultan, emir vererek suçluların ateşin yanına getirilmesini emrederek kimin doğru kimin yanlış

söylediğinin tam olarak ortaya çıkmasını istemiştir. Bunun için öncelikli olarak Sultan, hazırda bulunan ilim adamlarından bir fetva isteyerek sorunu meşru zeminde tartışmak istemiştir ki, dindar ilim adamları söz isteyerek itirafta bulunan ordu kumandanının (beyin) sözlerinin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Akabinde ateşin yanmakta olduğunu ve bir şeyin özelliğinin ve faydasının da yanmak/yakmak olduğunu dile getirerek itham edilen suçların da yalan ile doğru mahallinde olabileceğini bir tespit olarak sunmuşlardır. İsnat edilen suça dönük olarak bunu dile getiren kişinin bir bey olduğu ve bir tek onun isyan girişiminden haberinin olduğu ve yine tanıklık edebilecek kişinin de aynı kişi olması nedeniyle böyle bir suçun şeriatla duyulmadığını bir değerlendirme olarak ifade etmişlerdir (Berenî, 1862, s. 211; Cöhce, 2002, s. 710).

Berenî, itham edilen suçları ve Sultan'ın tavrını bu şekilde yansıtırken, es-Sihrindî daha kısa ve net bilgiler vermiştir. O, Seydî Müvelleh ve beraberindekilerin yakalanmalarının üstünden üç gün geçtikten sonra Cuma namazının ardından Delhi'de bulunan devlet adamlarını ve ileri gelenleri huzuruna istediğini nakleder. Meclisin toplanmasının ardından Sultan'ın ilk olarak Seydî Müvelleh'in yüzüne bakarak, dervişlerin memleket ve saltanat işlerine neden müdahil olduklarını sorduğunu, buna karşılık onun da evvela kendisine yöneltilen suçların bir iftira olduğunu net bir şekilde dile getirdiğini belirtir (es-Sihrindî, 1391, s. 65). es-Sihrindî, onun ardından Sultan'ın Kadı Celâleddîn'e dönerek, büyük bir bilgin ve kadı olmasına rağmen ve bunlardan daha büyük olacak şekilde neyi isteyerek isyana teşebbüs ettiğini öğrenmeye çalıştığını zikreder. es-Sihrindî, Kadı'nın ise cevap olarak Sultan'a böyle bir faaliyet içerisinde olmadığını, tarafına yöneltilen ithamların bir iftira olduğunu ve kıyamet günü bunun açığa çıkacağını söylediğini hatta kendisinin de bizzat yaşanan fiillerden münezzeh ve rahatsız olduğunu açıkça dile getirdiğini söyler (es-Sihrindî, 1391, s. 66). Müellif, kısa ve net kayıtlarının devamında Sultan Celâleddîn'in *sehmü'l-haşemine*/muhafızına⁶ Hatya Payk'ın ölüm emrini verdiğini, Melik Tergi'nin oğlu Melik Hindû'nun ise filin ayağının altına atılarak öldürülmesini emrettiğini nakleder. Müellif, Sultan'ın, infazından önce Melik Hindu'yu huzuruna istediğini ve ona bir defa isyana teşebbüs ettiğinde kendisini bağışladığını şimdi bu durum karşısında ne söyleyeceğini sorduğunu belirtir. Melik Hindû'nun ise Sultan'a ilk teşebbüsünde isyan düşüncesinde olduğunu ancak canının bağışlandığı fakat Seydî Müvelleh etrafında geliştiği iddia edilen kalkışma ve kendisine yöneltilen ithamların doğru olmadığını ve günahsız olduğunu ifade etmiş ve ardından da dervişlerin bulunduğu yere getirilmiştir. O, burada bulunan iki Kalenderî dervişi ile bir Haydarî dervişini, neden Seydî Müvelleh

⁶ “Çavuşlara benzer şekilde törenlerde hükümdarın muhafızlığını yapan *sehmü'l-haşemler*, ellerindeki değnekler vasıtasıyla toplanan kalabalığın sultana yaklaşmasına veya bir kimsenin izinsiz olarak sultanın huzuruna girmesine *mâni olurlardı*” (Kortel, 2006, s. 138).

üzerine harekete geçmediklerini (öldürmek) sorarak cesaret vermeye çalışmıştır (es-Sihrindî, 1391, s. 66).

Es-Sihrindî, yaşanan durumu tasvir etmeye devam ederken Melik Hindû'nun sözlerinden etkilenen dervişlerin bıçak çekerek Seydî Müvelleh'i suratından yaraladıklarını belirtmektedir. Devamında Cavlakîlerin (Kalenderîlerin) de Seydî'nin sağ tarafına vurarak (kılıç batırarak) onu oturttuklarını ve akabinde de büyük bir taş alarak Seydî Müvelleh'in kafasına vurduklarını kaydetmektedir (es-Sihrindî, 1391, s. 66). es-Sihrindî, Seydî Müvelleh ile beraber hareket edenlerin akıbetini ise Sultan Celâleddîn'in ferman göndermesinin ardından durumlarının görüşmeye açıldığı ve öldürülmeleri için on gez uzunluğunda 3 gez genişliğinde bir ateşin hazırlandığı ve isyana kalkıştığı düşünülenlerin buraya atılacağı sırada Erklî Han'ın babasının (Sultan Celâleddîn'in) ayağının altına boynunu koyarak ateşe atılacakları affetmesi için talepte bulunduğunu zikreder. Bunun üzerine Sultan'ın onları affettiğini söyler. es-Sihrindî, Seydî Müvelleh ve ona bağlı olan dervişlerin kendilerine yöneltilen suçlamalardan ve yaşanan gelişmelerden bir ay önce gece-gündüz aşağıdaki beyti söylediklerini belirtir ki, yaşanan gelişmenin duygusal vechesine işaret eder (es-Sihrindî, 1391, s. 67).

Berenî, ilim adamlarının ifade ettikleri hususları ve değerlendirmeleri dinledikten sonra Sultan Celâleddîn'in kararının değiştiğini ve ölüm emrini kaldırttığını söyler. Akabinde, Delhi'de karışıklık çıkarmaya dönük olarak gelişen hareketin başı olarak görülen Kadî Celâleddîn Kaşanî'yi Bedâûn bölgesine gönderdiğini ve bölgenin kontrolünü onun uhdesine bıraktığını nakleder. Yine isyana destek vermeyi düşünen ve bu suçlamaya maruz kalan melikleri ve ileri gelen devlet adamlarını civar bölgelere sürgün ederken mallarına el koyduğunu kaydeder. Sultan'ın canına kıymayı düşünen kale kumandanları için alınan karar ise idam edilmeleri yönünde olmuştur. İsyana önderlik eden Seydî Müvelleh'in akıbetine gelindiğinde ise elleri bağlı şekilde Sultan'ın bulunduğu Köşk'e getirildiğini belirtir (Berenî, 1862, s. 211). Müellif, Sultan'ın Seydî Müvelleh ile kendi dilinde sohbet ettiğini, bu sohbet esnasında Haydarîler Topluluğu⁷ (جمع حیدریان) ile Şeyhleri, Şeyh Ebû Bekir Tûsî'nin de hazır bulduklarını ifade eder (Berenî, 1862, s. 212). Sultan Celâleddîn, konuşmasına başladıktan sonra Haydarîlerin bulunduğu tarafa dönerek, Seydî Müvelleh için kendisinden nasıl bir insaf bekledikleri sorduğunu ve bu esnada Bahrî adlı Haydarî dervişinin bütün cesaretini toplayarak Seydî Müvelleh'in üzerine yürüdüğünü ve ona birkaç ustura sallayarak yaraladığını kaydeder (Berenî, 1862, s. 212).

⁷ A. Yaşar Ocak, "Haydarîler" hakkında bilgi verirken, bu tarikatın Kutbeddîn Haydar (öl. 1221 sonrası) adlı bir Türk şeyhi tarafından kurulduğunu söyler ve bu tarikatın Türkmenlerin yaşadığı yerlerde hızla yayıldığını belirtir. O, ifadelerinin devamında 1249 Moğol İstilâsı'na kadar Kutbeddîn Haydar'ın müridlerinin Orta Asya ve İran'da faaliyet gösterdiklerini, istilânın başlamasının ardından bir kısmının Hindistan'a diğer bir kısmının ise Anadolu'ya geldiklerini zikreder (Ocak, 2000, ss. 73-74).

Sultan'ın Adalet Dairesi Temelinde Belirlediği Müsamahayı Katletmekle Etkisiz Kılmak

Aynı sıralarda Köşk'ün üst katında bulunan Sultan Celâleddîn'in oğlu Erkli Han da Seydî'nin ortadan kaldırılması için daha önceden planladığı kararını uygulamaya sokmuştur. Bu doğrultuda Köşk'ün üst katından fil bakıcılarının bulunduğu tarafa işaret vererek, filleri aynı anda Seydî'nin üzerine sürmelerini emretmiştir (Berenî, 1862, s. 212; İsemi, 1948, ss. 215-217; es-Sihri, 1391, ss. 66-67; Herevî, 1929, s. 62; Bedâûnî, 1380, ss. 117-119; Esterebâdî, 1387, ss. 328-333; Tetevî-Kazvinî, 1382/VI, ss. 4213-4215; M. Köprülü, 1964/4, s. 665; Habibullah, 1). Müellif, Sultan'ın o sırada mecliste dervişlerle meşveret halinde olduğu için gelişmelere müdahil olamadığı için ne Seydî Müvelleh'in yaralanmasına ve üzerine fil sürülmesine engel olabildiğini ne de diğer dervişleri muhafaza etmekte başarılı olabildiğini belirtir. Yine müellif kayıtlarının devamında Seydî Müvelleh'in katledildiği gün, siyah bir rüzgârın ortaya çıktığını ve dünyanın bir anda karardığını nakleder. Müellif, Seydî Müvelleh'in katledilmesinin ardından Sultan Celâleddîn'in saltanatının ve hanedanının da zayıflamaya başladığını söyler. Hatta o dönemlerde büyüklerin, bir dervişin öldürülmesinin ardından karışıklıkların ve uğursuzlukların çıkmasının ve bu işe karışan hiçbir padişaha da sonuçlarıyla itibariyle bu işin iyilik getirmediğini kaydeder. Müellif, bu ifadelerine deliller sunmak bakımından Seydî Müvelleh'in öldürülmesinin üzerinden kısa bir süre sonra Delhi'de bir kıtlık durumunun ortaya çıktığını iddia eder ve tahıl fiyatlarının bin citel siriye ulaştığını ifade eder (Berenî, 1862, s. 212).

Berenî, kıtlık ve kuraklık cümlesinden olarak yaşanan zorluğu Suvâlek bölgesi civarında yaşananlar üzerinden daha da netleştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Suvâlek'e bir damla yağmur düşmemesi nedeniyle zor durumda kalan bölge halkının (Hinduların) Delhi'ye doğru yöneldiklerini ve sayılarının 20-30 bin civarında olduğunu söyler ve pek çoğunun yaşanan açlık nedeniyle kendilerini Cun Nehri'ne attıklarını kaydeder. Öyle ki Sultan Celâleddîn'den başlayarak, emirlerin, meliklerin ve fakirlerin ve Delhi'de yaşayan şehir sakinlerinin sadakalar dağıttıklarını ve oruç tuttıklarını ifade eder. Yine bu esnada zenginlerin sadakalarından dolayı halkın kıtlığı çok az yaşadığını belirtir (Berenî, 1862, s. 212).

Burada, yaşanan gelişmeler ışığında dönem kaynaklarının ortaya koydukları belli bir dereceye kadar açıklığa kavuşmuştur. E. Konukçu, Seydî Müvelleh ve taraftarlarının itham edilen suçlamalara yönelik muhakemelerinin devam ettiği sırada yaşananları ortaya koyduğu kısımda, Celâleddîn Fîrûzşâh ile Erkli Han'ın, isyana kalkıştığından şüphe edilen kimseleri fillerin ayakları altına attıklarını ileri sürer (Konukçu, 1992, s. 418). Oysa ki Berenî ve diğer kaynaklar, Seydî'nin üzerine filleri sürenin Erkli Han olduğunu ortaya koymaktadırlar (Berenî, 1862, ss. 210-211; es-Sihri, ss. 66-67; Cöhce, 2002, s. 710). Konukçu'nun, Seydî Müvelleh'in karşı görüşe sahip kimselerce öldürüldüğüne yönelik kısa değerlendirmesine de dönem

kaynakları açıklık getirmektedirler. Berenî, “karşı görüşe sahip kimseleri” Haydarîler topluluğuna mensup kimseler olarak nakleder (Berenî, 1862, s. 211).

Etrafında Yaşanan Gelişmelerden Hareketle Seydî Müvelleh’in Ölümüne Sorular Sormak-Cevaplar Geliştirmek

Seydî Müvelleh’in etrafında yaşanan gelişmeleri kaydeden Berenî ve es-Sihrindî’nin nakilleri pek çok soruyu beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi de Sultan Celâleddîn’in davayı görüştüğü sırada Seydî Müvelleh’in neden kendisine bağlı dervişler tarafından bıçaklanmak istendiğidir. Bu gelişme, onun, dergâh etrafında gece-gündüz gelip-gidenlerle birlikte nelerin konuşulduğu ve planladığı noktada sorular geldiğinde her şeyi açıklayacağı kuşkusu olabilir. Yine kendisine fikrî, maddî ve manevî olarak destek verenleri açıklanması istendiğinde onlarında adını açıklayacağından endişe etmeleri üzerine kısa süreli yaşadıkları bir panik halden dolayı olabilir. Bir başka ihtimal de devlet adamları veyahut Erkli Han’ın emir vermesi söz konusu olabilir ki, yaşanan kısa süreli hızlı gelişmeler bunu kuvvetlendirmektedir. Yine Cavlakîlerin de Seydî’nin yanına ulaşarak onu oturtarak başına taş vurup yarmaları da kendilerinin de dâhil olduğu bir planın ortaya çıkmasından korkarak ön almak için harekete geçtiklerine dair bir kuşkuyu beraberinde getirmektedir. Yapılan okumalar, Erkli Han’ın bu işin neresinde olduğuna dair bir diğer kuşkuyu akla getirmekte ve onun neden sadece Seydî’nin öldürülmesini ısrarla istediği ve neden diğer dervişlerin hayatta kalmaları için babasından ısrarla affedilmeleri için talepte bulunduğudır.

Erkli Han’ın dâhil olduğu kısma yönelik ilk soruya cevap geliştirmek bakımından öncelikle şunu ifade etmek gerekecektir. Nakledildiği üzere Seydî Müvelleh’e bağlı olan ve onun dergâhına gidenler arasında Sultan Celâleddîn büyük oğlu ve Han-ı Hanan unvanına sahip Hümededdin de vardır. Muhtemeldir ki, Erkli Han, Seydî’nin ağabeyine duyduğu muhabbet ve onu evlatlığı olarak kabul etmesinden dolayı Seydî’ye karşı bir kin duymuş ve devletin geleceğinde (Han-ı Hanan’ın 1299’da vefatından önce) ve tahtında onu görmesinden dolayı rahatsızlık duymuş olabilir. Bu nedenle de bir an evvel Seydî’nin ve etrafında toplananların Delhi tahtında gelecekteki belirleyici rollerini Seydî’nin öldürülmesini isteyerek ve sağlayarak önlemek istemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Erkli Han’ın diğer dervişlerin hayatta kalması için babasından ısrarcı olmasına dair bahse gelindiğinde ise babasının onların canını bağışlamasını sağlayarak müstakbelde onlar üzerinden kendisine bir destek alanı açmak istemesi olabilir. Kısacası Seydî Müvelleh etrafında gelişen olaylar, okuyucusunu pek çok soruyla karşı karşıya bırakmıştır. Düşünce dünyası ve hareket kabiliyetiyle alakalı etraflı bilginin olmaması da soruları cevapsız bırakan bir diğer etkendir. Burada mezkûr konu özelinde, devri konu edinen kaynakların yaptıkları iktibaslar önemli olmakla birlikte Müvellehlerin Delhi’deki maharetlerine dair bilgiler noktasında zayıf kalmışlardır.

SONUÇ

İşaret edildiği üzere Delhi Türk Sultanlığı'nın siyasî tercihleri ve doğruları bağlamında gelişen hadiseler yumağı içerisinde yöneten-yönetilen ilişkisinin seyrini etkileyen gelişmeler içerisinde adı değişse de marjinal bazı yapılar da -Karmatî, Kalenderî, Cavlakî, Müvellehî vd.- gündem oluşturabilmişlerdir. Kaynakların işaret ettiği şekilde Seydî Müvelleh ve dervişlerine o dönem Delhi toplununun ve idarecilerinin büyük bir misyon yükledikleri anlaşılmaktadır. Berenî'nin Seydî Müvelleh, dervişleri ve dergâha yönelik tasvirleri Müvellehlerin Hindistan ve Delhi'deki serüvenlerine yönelik en önemli kayıtları ihtiva etmektedir. Ancak yer verilen bilgiler sadece Sultan Celâleddîn'in saltanatına yönelik geliştirilen muhalif tutum özelinde kalmıştır. Seydî Müvelleh'in ve dervişlerinin temel öğretilerinin, referanslarının, inanç akidelerinin ve kaynaklarının neler olduğuna dair net bilgiler yoktur. Seydî Müvelleh'in Delhi'de başlattığı hareketin tam olarak neye ve kime tekâbül ettiği ve kendi dinamiğini hangi noktadan alarak yükselmeye başladığına yönelik de içerik bilgisi yoktur. Tarihin akışı ve zamanın değişimi -Şiiliğe- farklı mecralar açabilmiştir ki, bu mecralardan birisi olan Delhi'de hayat alanı bulunan yerlerden birisi olması nedeniyle Müvellehler de şehirde bir güç temerküzü kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu çok uzun ömürlü bir hareket kabiliyetine erişmeden sona erdirilmiştir.

Şia'nın farklı kolları olan Karmatîler, Batınîler ve İsmaililere yönelik Kuzey Hindistan merkezli olarak gerçekleşen faaliyetler Gazneliler⁸ ve Gurlular dönemi hadiseleri ışığında incelendiğinde yoğun olarak görülmektedir. Hatta Delhi Türk Sultanlığında Karmatîlerin etki alanının olduğu ve hemen her fırsatta da siyasi mahiyete dönük olarak sonuç alma girişiminde buldukları olmuştur. Burada da işaret edildiği üzere Müvellehler özelinde kaydedilen olaylara bakıldığında ise onların daha dar bir alanda hareket ettikleri görülmüş ve olay daha büyük boyutlara ulaşmadan sonlandırılmıştır.

Dönem kaynaklarının naklettiği hususlardan da görüldüğü üzere Müvellehlerin, Şiianın diğer kollarında da var olan -hayat ile tasavvuf arasındaki sessiz ilişki modelinin- burada da var olduğu anlaşılmaktadır ki, bu durum üzerinde karar kılınan konuya itinayla yaklaşmanın fayda sağlayacağını akla getirmektedir. Seydî Müvelleh ve faaliyetlerine yönelik bilgi veren dönem kaynaklarının konuya - bir sünî dayatması üzerinden tarihî vakia üretmekten ziyade- olduğu şekliyle tarihî bir gelişmeyi konu edindikleri anlaşılmaktadır. Kaynakların naklettiği olay tasvirine bakıldığında Delhi'de kurulmakta olan bir dergâh ve onun etrafına başta devlet

⁸ Miladî 958 yılında Fatımîlerin Muizz döneminde () Kuzey Hindistan'da Multan merkezli bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin faaliyetleri, Gazneli Sultan Mahmud'un Multan'ı 1005-1006'da zapt etmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Sadece Multan'da değil, Sind civarında yerel düzeyde de olsa İsmaililerin kurdukları devletler olmuştur. Bu minval üzere Mensure'deki İsmaili devleti de yine Sultan Mahmud tarafından 1025'te ortadan kaldırılmıştır. Ancak bölgedeki İsmailîlerin faaliyetlerini tam olarak sonlandırmak mümkün olmamıştır. Geniş bilgi için bkz (Daftary, 2014, ss. 265-266).

adamları ve ileri gelenler olmak üzere pek çok kimsenin toplanması şeklinde görülen bir resim vardır. Seydî Müvelleh ve Müvelleher, dervişler ve dergâha bağlı olanlar, ileri gelen devlet adamları ve halkın bir kısmı, Şeyh Ferîd ve Sultan Celâleddîn, Erklî Han ve ona bağlı olanlar şeklinde pek çok bileşenin var olduğu bu gelişme, Delhi'yi kısa bir süreliğine de olsa hakikati ortaya çıkarmak adına uğraştırmıştır. Dönem kaynaklarının Seydî Müvelleh etrafında yaşanan olaya dair kayıtlarında -olduğu şekliyle olayı nakletme çizgisini- takip ettikleri görülmekle birlikte özellikle Berenî'nin bazı noktalarda öznel değerlendirmelere girdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Seydî'nin haksız yere öldürüldüğünü ve bu durumunda Halaçlar Hanedanı'nın kısa süreli bir hâkimiyet süresinin olmasına zemin hazırladığını belirtmektedir.

Orta Çağ Türk-İslâm tarihinin farklı coğrafyalardaki zengin ve yoğun tarihî gelişmeleri içerisinde -tasavvufi- nokta-i nazardan hadiseler yumağı içerisinde Müvelleherin yer alması da söz konusu tarihi daha da zenginleştirmiştir. Bir tasavvufi hareket olmasının yanı sıra Müvellehlîğin medeniyete, kültüre, coğrafyaya, inanç akidelerine, coğrafi farklılığa bakan yönlerinin mevcudiyeti ilgili ve müdahil olduğu gelişmelerde Müvellehlîği, Delhi'de olduğu gibi ön plana çıkarmıştır. Ancak Seydî Müvelleh etrafında ortaya konanlar -muhtemel bir isyan girişimi ve etrafında yaşanan gelişmelerle- sınırlı kalmıştır. Dönem kaynaklarının Delhi'de karar bulan Müvellehlîğin esasına ve inanç akidelerinin temeline yönelik bilgi sunmaması, okuyucu sınırlı bilgiyle karşı karşıya bırakmıştır. E. Öztürk'ün işaret ettiği şekilde diğer Müvelleh dervişler gibi Seydî Müvelleh'in Cuma Namazına gitmediği, pirinç unundan elde edilen ekmek ile haşlanmış ekmek yediği dışında kültürel mahiyete dönük bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan Celâleddîn döneminde merkezinde yer aldığı harekete bağlı olan dervişler ile devlet adamlarının faaliyetleri kısa süreli de olsa Delhi'de gündem belirlemeye itmiştir.

Yer verilen bütün bu gelişmelerden sonra varılan kanaat, Seydî Müvelleh'in dergâh inşa etmesine izin verilirken, Sultan Celâleddîn ve Seydî Müvelleh'e karşı olan devlet adamları neden ses çıkarmadılar. Buna muhtemel cevap olması gereken yön, Müvellehlîği, Kalenderîlik olarak görüp, bir tehlike arz etmeyeceğini düşünmüş olmalıydılar. Eğer böyle düşünmüşlerse öncesi itibarıyla Delhi'de Sultan İltutmuş ve kızı Raziye döneminde Karmatîlerin siyasi sonuç elde etmeye dönük giriştikleri faaliyetleri nasıl göz ardı etmiş olmalıydılar ki, inşa edilen dergâh, halkın ve devlet adamlarının buraya gitmesi de bunu desteklemektedir. Ayrıca tam olarak ifade edildiği gibi özellikle muhalif emirlerin ve meliklerin ilk fırsatta dergâha ulaşmaları ve Seydî ile baş başa görüşmelerde bulunmaları da bunu desteklemektedir. Dolayısıyla tehlike vaki oluncaya kadar Sultan Celâleddîn'in ve devlet adamlarının meselenin idrakine varamadıkları anlaşılmaktadır. Seydî Müvelleh'in divân-ı mezâlîm'de yargılanmasına dair nakillere yer veren dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekliyle Müvelleherin, Kalenderîler, Cavlakîler ve Haydarîler gibi topluluklarla beraber kendisine Seydî Müvelleh özelinde Delhi'de bir hareket alanı açtığı görülmektedir ki, Sultan Celâleddîn de onun kaderini onların eline bırakmıştır.

Nihâi noktada icra edilecek kararı kendisi verecek olsa da onlar kanalıyla daha meşru zemine taşımak istemiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed, M. Aziz. (1975). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*. İstanbul: Tercüman 1000 Temel Eser.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: TTK.

Bedâûnî, A. (1380). *Müntehâbü't-Tevârih*. M. A. A. Sahib (Tash.), Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Berenî, Z. (1862). *Târîh-i Fîrûzahî*. M. S. A. H. Sahib (Tash.), Kalküta: Captain W. Nassau Lees.

Cöhce, S. (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*. (VIII, ss. 687-730) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Daftary, F. (2014). *İsmaililer*. Ahmet Fethi (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.

Es-Sihrindî, Y. b. A. (1391). *Târîh-i Mübârekşahî*. M. H. Hüseyin (Tash.), Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.

Esterâbâdî, M. K. H. (1387). *Târîh-i Firişte*. M. R. Nâsırî, (Tash.), Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Herevî, M. M. (1929). *Tabâkât-ı Ekberî*. Calcutta: By De Calcutta.

İbn Haldun, M. (2018). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ (Haz.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

İsemî, H. A. (1948). *Fütûhu's-Selâtîn*. A.S. Usha & B.A., (Neşr.), Madras: Junior Lecturer in Persian (University of Madras).

Kara, M. (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Koç, B. (2018). "Şia'nın Hindistan'da var olma mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı safhası", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (II, s. 75-90) Ankara: Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Konukçu, E. (1992). "Hindistan'daki Türk Devletleri", *DGBİT*. (IX, ss. 373-526) İstanbul: Çağ Yayınları.

Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: TTK.

Köprülü, M. F. (1964). "Fîrûz Şâh Halacı", *İslam Ansiklopedisi*. (IV, ss. 660-666) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Lal, K. S. (1980). *History of Khaljis (AD 1290-1320)*. New-Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.

Ocak, A. Y. (2000). *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları

Ocak, A. Y. (2018). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, A. Y. (2019). *Türkler, Türkiye ve İslâm (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, E. (2011). *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tetevî, K. A. vd. (1382). *Târih-i Elfî*. G. T. Mecid, (Mush.), Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Ferhengî.